

гляд, та робота, ті зусилля, які вона витрачає на те, щоб він відповідав її зовнішнім даним.

Дуже важливим у спілкуванні є також самоподання відносин. Необхідним є вміння у процесі взаємодії показати партнеру своє ставлення до нього вербальним чи невербальним способом. Вербальний спосіб передбачає використання словесних форм. Серед невербальних позначень ставлення найбільш важливими є поза і розташування тіла по відношенню до іншої людини. Важливо, щоб вербальні і невербальні знаки не суперечили одне одному. Це може призводити до негативної оцінки людини.

Значну увагу на тренінгових заняттях ми приділяємо також умінню самоподання актуального стану. Це дуже важливий момент спілкування, який має значення для формування іміджу. Якщо особистість зацікавлена у взаємодії, вона повинна бути автентичною: поводити себе невимушено, бути самою собою у спілкуванні з оточуючими.

Нарешті, наголосимо ще на етичному аспекті самоподання. У звичайних уявленнях більшості людей закріплено зневажливе ставлення до самоподання. Значна кількість вважає, що воно має на меті введення партнера в оману. Але це не відповідає дійсності. Самоподання впливає на взаємодію завжди, незалежно від того, наскільки повно люди його уявляють і як до нього ставляться. Воно об'єктивно існує у всякому спілкуванні. Тому для фахівця, який постійно працює з людьми, дуже важливо, усвідомлюючи його обов'язкову присутність у спілкуванні, розуміти його закономірності, засоби і методи, враховувати можливий вплив і оволодіти навичками самопрезентації.

Таким чином, досвід застосування методик соціально-психологічного тренінгу в процесі підготовки курсантів – майбутніх працівників правоохорончої системи – переконливо свідчить, що така організація занять не тільки дозволяє підвищувати їхню компетентність у сфері ділового та особистого спілкування, а й суттєво впливає на формування в них професійного іміджу.

В.О. Тюріна

САМООЦІНКА, СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС ТА ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ КУРСАНТІВ УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Соціальний розвиток нашого суспільства, його демократизація та гуманізація підвищують вимоги до процесу формування активної, плідної особистості, а дослідження становлення регулятивних процесів поведінки і діяльності набуває особливого значення. Центральне місце серед факторів, що формують **саморегуляцію та соціальну активність** особистості, належить **самооцінці**, яка детермінує спрямованість суб'єкта, становлення **ціннісних орієнтацій**.

Формування адекватної самооцінки, ціннісних орієнтацій та особистісних якостей молоді завжди було важливою психологічною та соціальною проблемою. Особливого значення це набуває в процесі виховання майбутніх офіцерів ОВС, яким належить керувати людьми, забезпечуючи законність та правопорядок. Важливість, актуальність і доцільність уважного дослідження соціально-психологічних факторів та механізмів формування особистості курсантів вузів МВС зумовлено також високими вимогами суспільства до фахівців цієї галузі.

У дослідженнях – психологів самооцінка розглядається як складова структури самосвідомості особистості (Б.Г. Ананьєв, Л.І. Рижович, Б.В. Зейгар-

ник, І.С. Кон, А.В. Петровський, С.Л. Рубінштейн) як детермінанти поведінки (А.М. Леонтьєв, В.В. Столін, П.Р. Чамата, І.І. Чесноков, В.А. Ядов та ін.), як показник самопочуття особистості, зумовленого взаємодією в групі (А.В. Захаров, А.І. Ліпкіна, Я.Л. Коломінський, К.К. Платонов, А.М. Прихожан та ін.).

Самооцінка визначає особливості поведінки та діяльності особистості зумовлює реалізацію в житті її потенційних можливостей. Результати дослідження самооцінок особистості, а також їх системи ціннісних орієнтацій необхідно враховувати при організації виховного процесу з метою формування та розвитку свідомої молодого людини, підвищення її активності, самостійності та успішності у навчанні. Але сфера психічних феноменів і теоретичних положень, що їм відповідають і пов'язані з особистісним самоставленням та самооцінкою, опрацьовані недостатньо. Зокрема, майже не досліджувалось формування самооцінки, механізми її підтримки та її динаміка у студентів-курсантів воєнізованого навчального закладу.

На формування самооцінки впливають зовнішні та внутрішні фактори. Внутрішні фактори – це, зокрема, індивідуально-психологічні особливості людини, а зовнішні – оточення, соціальне середовище, особливості діяльності. Несприятливе співвідношення внутрішніх та зовнішніх факторів сприяє формуванню неадекватної та нестійкої самооцінки, що негативно впливає на соціальний розвиток особистості.

Під час навчання у воєнізованому вузі на формування самооцінки курсантів впливають специфічні соціально-психологічні особливості першого року навчання: наявність жорсткої системи «начальник – підлеглий», звуження кола соціальних контактів, високий рівень зовнішнього контролю, жорстка регламентація життєдіяльності. Це зумовлено тим, що протягом першого року навчання курсанти живуть в казармі. Крім того, на рівень агресивності, на самооцінку курсантів впливає ставлення до працівників ОВС, яке існує у суспільстві. Результати дослідження Г.В. Поповой свідчать про те, що діяльність працівника ОВС, як правило, здійснюється в агресивному середовищі [5]. Вивчення умов формування самооцінки та системи ціннісних орієнтацій сприятиме підвищенню ефективності психолого-виховних заходів щодо формування фахівця – правоохоронця, а також дозволить зменшити вплив факторів, які сприяють деформації його особистості.

Наше дослідження здійснювалось у 1997 – 1998 рр. в Університеті внутрішніх справ і охоплювало курсантів першого та другого курсів у кількості 120 чол. (у 1997 р.) та 134 чол. (у 1998 р.). Такий вибір курсантів був зумовлений тим, що процес адаптації новачків до вузівського колективу, соціально-психологічна структура труднощів періоду адаптації вивчені недостатньо, зокрема, у воєнізованому навчальному закладі, тим більше, під час соціальних змін у суспільстві. Крім того, на рівень самооцінки та самопочуття особистості в групі активно впливає соціометричний статус (М.Й. Боришевський, І.П. Волков, Я.Л. Коломінський, М.М. Обозов та ін.). Згідно з дослідженнями М.М. Обозова та В.С. Савостьянова [4], **соціометричний статус**, тобто місце, яке посідає особа в структурі емоційно-міжособистісних відносин, і який вона отримує на початку формування структури групи, як правило, залишається незмінним протягом всього терміну навчання в вузі.

В суб'єктивно-особистісних стосунках, крім самооцінки та соціометричного статусу, формуються та проявляються **ціннісні орієнтації та спрямованість особистості**. Порівняльний аналіз результатів дослідження ціннісних

орієнтації та спрямованості особистості курсантів з різним соціометричним статусом (здійснювалось нами протягом 1997 та 1998 рр.) та студентів-юристів, які навчаються у Національній юридичній академії, викладався у роботі Федоренко О.Б. [10].

Дослідження було спрямовано на з'ясування специфіки та своєрідності самооінки курсантів Університету внутрішніх справ за умов навчання в групах певного профілю. Досліджувалась залежність формування самооінки на початкових стадіях перебування у вузі від специфіки майбутньої професійної діяльності, а також зв'язок самооінки з іншими характеристиками особистості. На початку дослідження було висунуто кілька припущень.

Обмеженість соціальних контактів, жорстка регламентація діяльності та особистого життя, воєнізований характер вузу суттєво впливають на особливості міжособистісних відносин.

Вибір юнаками професій, пов'язаних з силовими структурами, та високий рейтинг учбового закладу можуть сприяти викривленню образу «Я», рівня домагань та самооінки першокурсників.

Специфіка навчання, міжособистісних взаємовідносин, сукупність вимог до курсантів можуть створювати умови для виникнення деформації особистості.

У дослідженні брали участь курсанти чотирьох груп першого курсу, з них: дві групи – майбутні психологи (48 чол.) і дві групи – майбутні працівники служби громадської безпеки (72 чол.). Під час дослідження використовувались методики: «Особистісний потенціал» Є.Ф. Бажина та А.М. Еткінда [2], який є варіантом семантичного диференціалу, та соціометрія. Питання соціометрії складались з урахуванням функціонального, перцептивного та роліового критеріїв вибору.

Результати соціометрії підтвердили перше припущення. В групах курсантів – майбутніх працівників громадської безпеки – встановлено наявність чітко виражених полярних статусних категорій. Різниця кількості виборів, отриманих високостатусними курсантами та курсантами, що мають середній статус, а також останніми та низькостатусними курсантами, складала більше 20 та 15 виборів відповідно, тобто в досліджуваних групах відсутній безперервний ранжований ряд у статусній структурі. Це, по-перше, є характерним для всіх закладів закритого та напівзакритого типу; по-друге, створює умови, які можуть сприяти виникненню деформації особистості.

Розглянемо більш детально результати дослідження особистості курсантів, які належать до полярних соціометричних категорій.

З метою вивчення особистості як системи особистісних змістів та ставлень дослідження індивідуального, суб'єктивного ставлення досліджуваного до свого внутрішнього світу, застосовується семантичний диференціал або його модифікація. За допомогою методики «Особистісний диференціал» визначається рівень самооінки за трьома полюсами класичних факторів семантичного диференціалу: Оцінка, Сила, Активність та різниці між образами «Я» («Я реальний» – «Я ідеальний»).

Для визначення адекватності самооінки особистості її самооінка порівнюється з експертною оцінкою. Як експертну ми використовували оцінку групи, отриману за методикою «Особистісний диференціал». Одержані результати про рівень самооінки курсантів-психологів наведено в табл.1.

Таблиця 1

1. Курсанти з високим соціометричним статусом		
«Я реальний»	«Я ідеальний»	Оцінка групи D
O 11,60	O 15,00	O 7,42 3,96
C 10,00	C 9,60	C 6,54
A 9,40	A 11,40	A 6,60
31,00	36,00	20,56
2. Курсанти з низьким соціометричним статусом		
«Я реальний»	«Я ідеальний»	Оцінка групи D
O 8,00	O 10,80	O 5,18 3,46
C 2,60	C 4,60	C - 0,86
A 5,20	A 5,60	A - 0,36
15,80	21,00	3,96

В останньому стовпчику (D) вказана відстань, що суб'єктивно сприймається між образами «Я реальний» та «Я ідеальний», D – різниця самооцінки за трьома полюсами (Op – Oi; Cp – Ci; Ap – Ai).

В табл.2 наведені аналогічні дані для курсантів – майбутніх працівників громадської безпеки.

Таблиця 2

1. Курсанти з високим соціометричним статусом		
«Я реальний»	«Я ідеальний»	Оцінка групи D
O 12,85	O 18,00	O 12,65 6,27
C 8,39	C 17,00	C 8,50
A 8,40	A 10,30	A 6,90
2. Курсанти з низьким соціометричним статусом		
«Я реальний»	«Я ідеальний»	Оцінка групи D
O 15,18	O 16,10	O 4,75 4,31
C 8,00	C 12,20	C 1,55
A 7,91	A 8,87	A - 1,50
31,09	37,17	4,80

Наведені у таблицях дані свідчать, що самооцінка високостатусних курсантів близька до оцінки групи. Низькостатусні ж курсанти мають завишену (неадекватну) самооцінку. Максимальна близькість значень самооцінки та експертної оцінки спостерігається у курсантів факультету громадської безпеки, які мають високий соціометричний статус, а найбільша розбіжність – у їх товаришів по групі, яким притаманний низький статус. Проаналізуємо успішність навчання серед курсантів факультету громадської безпеки. При середньому балі з основних дисциплін всієї групи 3,68 у високостатусних курсантів він становив 4,27, а у низькостатусних – 3,20. Ці дані добре узгоджуються з результатами дослідження, проведеного під керівництвом М.М. Обозова [4].

Таким чином, високі показники за фактором «Оцінка» у високостатусних курсантів обґрунтовані і підтверджуються їх досягненнями у навчанні та положенням в групі. Щодо високих самооцінок за цим фактором у курсантів з низьким статусом, то вони, можливо, є наслідком кількох чинників: факту

вступу до пристижного учебного закладу, фальсифікації образу «Я», особистісних особливостей тощо. На можливість прояву обмежувальної поведінки, уникання, фальсифікацію образу «Я» вказує і близькість показників за фактором (оцінка) Я реальний та Я ідеальний у низькостатусних курсантів. Крім того, високі значення на полюсі «Оцінка» поряд з більш низькими показниками на полюсах «Сила» та «Активність» у цієї групи, у порівнянні з аналогічними у високостатусних курсантів, свідчить про невротизацію особистості низькостатусних курсантів і вказує на їх неспроможність реалізації життєвих планів та деякої міри їх несамостійності [8].

Вищі показники у курсантів з високим соціометричним статусом за фактором «Сила» свідчать про високий розвиток волевих властивостей особистості, більшу впевненість у собі, незалежність, схильність розраховувати на власні сили у скрутних становищах, що й дозволяє мати вищий статус у групі.

Близькість образів «Я реальний» та «Я ідеальний» у низькостатусних курсантів вказує на низькі вимоги до себе, бажання зберігти високу (завишену) самооцінку за рахунок уникання активності (незначна різниця між A_p та A_i), що, на думку Г.А. Ісруіной та О.К. Тихомирова, притаманно незрілій інфантильній особистості [9].

Деякі автори різницю між образами «Я реальний» та «Я ідеальний» називають **конфліктом** і, оцінюючи силу цього конфлікту, роблять висновок про стан та розвиток особистості. Вважається, що «сильний конфлікт» притаманний людям, хворим на невроз, а невелика різниця між «Я реальний» та «Я ідеальний» – психічно здоровим людям. У людей з психічною нормою наявність «сильного конфлікту» свідчить про слабку соціальну адаптацію [3, гл.IV].

Але, на нашу думку, таке тлумачення різниці між образами реального та ідеального «Я» курсантів не можна вважати вірним, адже, по-перше, всі курсанти проходили медичний огляд та психічне тестування, і відхилень від норми не виявилось. По-друге, і в цьому ми погоджуємось з думкою Н.І. Сарджвеладзе [7, гл. III], слід враховувати, що образ «Я» (реальний чи ідеальний) може бути наслідком ставлення особи до себе, свого місця в структурі міжособистісних відносин і т.ін. Крім того, курсанти з високим соціометричним статусом краще адаптовані, про що свідчить їх високий статус, переважно вони посідають командирські посади у своїх навчальних групах (взводах).

Для підтвердження або спростування гіпотези, що у курсантів з низьким соціометричним статусом та неадекватною (завищеною) самооцінкою можуть формуватися умови для невротизації та деформації особистості ми використовували опитувальник В.К. Гербачевського, призначений для діагностики компонентів **мотиваційної структури**, пов'язаної з **рівнем домагаль**. Опитувальник дозволяє з'ясувати деякі особливості внутрішнього світу суб'єкта, які переважно залишаються невідомими при застосуванні експериментальних показників [6]. Результати обробки даних, отриманих з допомогою опитувальника, свідчать, що перше місце в ієрархії мотивів курсантів з низьким соціометричним статусом посіли мотив зміни діяльності та мотив уникання, водночас ці ж мотиви в ієрархії мотивів високостатусних курсантів займають десяте та одинадцяте місце. Високостатусні курсанти значно вище оцінюють рівень своїх досягнень та очікуваних результатів і рівень свого потенціалу в порівнянні з низькостатусними курсантами. Крім того, мотив са-

моповаги у курсантів з низьким статусом займає вище місце в ієрархії мотивів, ніж у курсантів з високим статусом (третє і восьме місця відповідно), що узгоджується з результатами ОД.

Таким чином, підтвердилось наше припущення про можливість формування умов для невротизації у групі курсантів з низьким статусом, що за умов несприятливого середовища може призвести до **деформації особистості**.

Через рік ми повторили наші виміри. На другому етапі дослідження були застосовані соціометрія та методика «Особистісний диференціал». В дослідженнях брали участь ті самі дві групи курсантів цієї спеціальності – майбутніх працівників громадської безпеки та ще дві групи курсантів першого курсу цієї спеціальності. Результати виявились аналогічними попереднім як в групах другого курсу, так і в групах курсантів першого курсу другого набору. Чітке розшарування на полярні соціометричні категорії в обстежуваних групах залишилось в групах курсантів другого курсу, і таке ж розшарування спостігалось у двох групах першокурсників. В табл.3 наведено результати обробки опитувальника ОД для курсантів другого курсу з високим та низьким соціометричним статусами.

При цьому різниця між образами «Я реальний» та «Я ідеальний» для високостатусних та низькостатусних курсантів становила відповідно 8,37 та 0,67.

Таблиця 3

Курсанти з високим статусом	Курсанти з низьким статусом
«Я реальний»	«Я реальний»
Оцінка 12,00	Оцінка 15,25
Сила 9,28	Сила 12,40
Активність 6,28	Активність 6,30
27,56	33,95

У табл.4 наведено співвідношення соціометричного статусу та термінальних цінностей для курсантів факультету громадської безпеки (ми виділили лише ті цінності, різниця в ранговій ієрархії яких для різних соціометричних категорій складає сім чи більше пунктів).

Деформації особистості, тобто порушення структури і динаміки ставлення людини до оточуючого світу та до себе, що веде до зниження активності, критичності, перебудови мотиваційної сфери, цінностей, порушення самооцінки, можуть спричинятися як зовнішніми, так і внутрішніми факторами, або несприятливим поєднанням обох факторів. На наявність таких факторів в професійній діяльності працівників ОВС вказується в дослідженнях С.П. Безносова [1].

Порівнюючи дані табл.4 з ієрархією цінностей, наведеною в роботі [10], слід відзначити помітну різницю між спрямованістю та цінностями низькостатусних курсантів і груповими оцінками.

Таблиця 4

Ранг	Соціометричний статус	
	Високий	Низький
Високий	1.Свобода (самостійність, незалежність)	1.Матеріально забезпечене життя
	2.Впевненість у собі	2.Розваги

	3.Кохання	3.Цікава робота
Низький	1.Цікава робота	1.Кохання
	2.Розваги	2.Впевненість у собі
	3.Матеріально забезпечене життя)	3.Свобода (самостійність, незалежність)

Таким чином, наведені результати дозволяють зробити такі висновки.

1. Вже на перших курсах навчання у курсантів воєнізованого учбового закладу складаються умови для професійної деформації.

2. У воєнізованому учбовому закладі має місце розшарування статусних категорій курсантів, що є відображенням специфічної стадії формування моноструктурованого співтовариства. Все це містить небезпеку розвитку небажаних особистісних деформацій і прояву не завжди позитивних особливостей міжособистісних взаємин у групі, де тісні контакти між усіма її членами є неминучими.

3. Факт зарахування до престижного учбового закладу може сформувати високу, а часом і неадекватну самооцінку у курсантів, що без належного підтвердження у подальшій діяльності може спричинити особистісний конфлікт. Розвиток та поглиблення конфлікту може сприяти невротизації та деформації особистості.

4. Необхідно розробляти та здійснювати психолого-виховні заходи щодо створення умов для цілеспрямованого формування високої адекватної самооцінки у курсантів, починаючи з першого року навчання у вузі.

5. Доцільним є проведення більш структурованого дослідження щодо з'ясування особливостей самооцінки, самоствавлення, зв'язку цих особливостей зі спрямованістю особистості та впливу середовища під час навчання та виховання майбутніх фахівців – правоохоронців.

Список літератури:

1. Безносков С.П. Особенности деятельности сотрудников органов внутренних дел // Психологическое обеспечение трудовой деятельности / Под ред А.А. Крылова. Л., 1987. С. 45 – 67.
2. Личностный дифференциал: Методические рекомендации. М., 1983.
3. Налчаджян А.А. Социально-психологическая адаптация личности. Ереван, 1988.
4. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений. К., 1990.
5. Попова Г.В. Професійна комунікативна компетентність працівника ОВС: Автореф. дис... канд. психол. наук. Х., 1997.
6. Практикум по экспериментальной и практической психологии / Под ред. А.А. Крылова. Л., 1990.
7. Сарджвеладзе Н.И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой. Тбилиси, 1989.
8. Соколова Е.Т. Самосознание и самооценка при аномалиях личности. М., 1989.
9. Тихомиров О.К. Психологические механизмы целеобразования. М., 1977.
10. Федоренко А.Б. Ценностные ориентации студентов Университета МВД и Национальной юридической академии // Персонал. 1998. № 1. С. 67-70.